

Cilt II

1932-39

TÜRK HUKUK VE İKTİSAT TARİHİ MECMUASI

1

İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü
tarafından çıkarılır

Müdür :

O. Prof. Dr. Fuad Köprülü

İstanbul — Bürhaneddin Matbaası

1 9 3 9

TÜRK TAAMÜL HUKUKUNDA EVLÂTLIK MÜESSESESİ

A. Caferoğlu

Türk kavimlerinin hayatında, halâ zamanımıza kadar câri olan örfün, tabiri diğerle Taamül hukukunun vücuda getirdiği muhtelif müesseseler arasında, en çok dikkat nazarımızı celbedeni «Evlâtlık edinme Müessesesi» dir. Maddî menfaatlar iktizasından olduğu kadar, insanî ve aile şefkatı duygularıyla de kurulan bu müessese, kavmine ve devrine göre muhtelif şekiller almış; her daim kendi bünyesini ve salahiyetini mahalli örf kanunları ahkâmile telif etmiştir. Kadim Orta Asya Türk göçebeleri içerisinde, ilk ahali sınıflaşma teşkilâtını vücuda getiren Türk cemiyeti, muhtelif Türk kavimleri arasında mevcudiyetini muhafaza eden ve sıkı bir surette taamül hukuku ahkâmlarına dayanan işbu «Evlâtlık edinme Müessesesi» sine bakılırsa, daha ilk çağlarda bile bu teşkilâta büyük bir ehemmiyet vermiştir. Devletin nevine ve halk tabakalarının sınıflaşmasına, devlet dahilindeki cemiyetlerle halk sınıflarının iktisadî vaziyetlerine göre «Evlâtlık edinme Müessesesi» de, tabiatile muhtelif tekâmül merhaleleri geçirmek mecburiyetinde kalmıştır. Nettekim, daha fazla muntazam askerî bir devlet teşkilâtına malik olan Hun imparatorluğuna ¹⁾ nisbeten, «Gök-Türk» — Orhun devleti, muhtelif ahali sınıfına malik, raptı zaptı mükemmel feodal bir devlet ve cemiyet halini almıştır. İlk defa olarak burada, Türk camiası altında toplanan bir yığın aristokratik ve demokratik ahali sınıflarına tesadüf etmekteyiz. Birinci aristokrasi sınıfını teşkil edenler, daha fazla *bay*'larla *bey*'ler sınıfı olmuştur. Bunlar vaziyetleri dolayısıyla muhtelif vasıtalarla devlet idaresindeki yüksek mevkileri işgal eden

1) De Groot'un, *Die Hunnen der vorchristlichen Zeit*, Berlin, 1921, s. 55 de Çin vesikalarına dayanarak, Hun devlet ordusu teşkilâtına dair verdiği malûmat, bu devletin çok mükemmel bir askerî teşkilata ve nizama malik olduğunu sarahaten göstermektedir. Aynı keyfiyeti tesbit eden bir sürü malûmat, O. Jakin'ın, *İstoriya o narodax obitaşix v Sredney Azii v drevniya Vremena*, c. I II adlı eserinde mevcuttur.

zadegân ve askerî kumandanlarla sıkı bir rabitada idiler²⁾. Daha sonraları, fütubat neticesinde devletî bir mahiyet alan ilk Türk cemiyeti, kabilevî cemiyet merhalesi hududlarını aşarak *Hakan* tarafında toplanan yeni ve daha kuvvetli bir yüksek tabaka vücuda getirmiştir³⁾. Bu yeni camiada en çok inkişaf ettirilen sınıf kölemenlik olmuştur. Orhun abideleri mütemediyen *kul, kün*, yani 'Kul' ve 'Cariye' sınıfına işaret etmektedir⁴⁾. Bunlar ilk patriarkal ailenin en küçük iktisadî ve ekonomik zümresini teşkil ederek, bilhassa harplar neticesinde artmakta ve eksiltmekte idiler. Aile teşkilâtı keza patriarkal mahiyette olup «peder» uruğunun hâkimiyeti altında bulunuyordu. Zengin - *bay* ve fakir - *çığay* gibi iki başlıca kısma ayrılmıştır. Bunların esas faaliyetlerini ve ziraî-köy hayatlarını: ziraat, sürü beslemek ve küçük el sanatları teşkil etmekte idi. Müsterek mesai tarzının en eski şekillerinden biri olan bu devirdeki Türk kabile ekonomisi, ilk çağlarda bile bir sürü örf hukukuna dayanan müesseseler vücuda getirmiştir. Herhalde bunlar arasında «Evlâtlık edinme Müessesesi» de muayyen normaler üzerine meydana gelmiştir. Tukiyu devleti içerisinde böyle bir Enstitüsyonun mevcudiyetine dair elimizde hiç bir sarîh malûmatımız yoktur. Lâkin, şimdiye kadar verdiğimiz muhtasar malumattan da anlaşılacağı veçhile, o devir Türk sosyal hayatında böyle bir müessesenin kuruluşu aşağı yukarı devletî teşkilât icabatından olmuştur. Muharebeler dolayısıyla kölelikle cariyeliğe geniş bir çıkış açan ve onu tabîî bir kanun haline getiren eski Türk devletî teşkilâtı, şüphesiz bu müessese için muayyen hukukî kaide ve şekiller ihdasından çekinmemiştir. Serbestliğe bırakılan kölelerle «Evlâtlık edinen» köleler, bir taraftan devlete karşı mükellef oldukları vazifeleri ifa ederken, diğer taraftan da, kabile ve yahut mensub oldukları el ve uruğ içerisinde, tedricen musavat, hürriyet, veraset gibi örf ve taamül hukukun vazettiği ahkâmlardan da istifadeye başlamışlardır. Nitekim, son zamanlarda, 8 inci asır Türk dili ve tarihi yadigârlarından olan Orhun abidelerinin muharriri *Yulluğ - Tigin*'in, han sülâlesine karşı olan

2) A. Bernştam, *Şotsialno-ekonomičeskiy stroy drevne-turetskogo obşçestva VI-VIII Vv. n. e.*, Leningrad, 1935, s. 16.

3) İbid. ; W. Bang ve A. von Gabain'in, *Türkische Turfan-Texte, II*, SBAW, 1929, XXII, s. 6-8 de neşrettikleri bir metinde, Uygur hakanlarından *Bögü Hakan*'ın [bu hakan hakkında bak: A. Caferoğlu, *Tukyu ve Uygurlarda Han Unvanları*, «Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası», İstanbul, 1931. s. 110-113] Mâni dinini kabul etmesi münasebetile tören, yapan ahali sınıfları karakteristik olarak «*uluğ atlığ-lar*» 'İleri gelmişler' «*uluğ kiçig gamğ budun*» 'Büyük ve küçük bütün ahali tabakası', gibi adlarla tasrih edilmiştir.

4) V. Thomsen, *Inscriptions de l'Orkhon*, Helsingfors, 1896, s. 146 not 20.

karabet derecesi izah edilmek istenirken, onun hatta «evlat»lığı alınmış birisi olabileceği ihtimali de ileri sürülmektedir⁵). Anlaşıyor ki, «Evlat edinme» usûl ve ananesi Türk camiası tarafından ilk çağlardan itibaren teessüs etmiş ve Türk kavimlerinin boylarına göre muhtelif örf ahkâmılarıyla psrçinleşmiş ve sonda muayyen bir müessesese hâline getirilmiştir.

*
.

Bidayette bir nevî devlet teşkilatı ve hayatı icabatı üzerine kölelikten doğma bir netice olan «Evlatlık Müessesesi» sonraları sırf taamül hukukuna dayanan bir norma hâlini almıştır. Bu bakımdan, klasik hukukçılar arasındaki nazariye ihtilâflarına rağmen, taamül hukuku, her şeyden evvel halk kütlesinin muayyen hukukî kaidelere karşı beslediği bir hak mahiyetini arzeder. Halk muhitinden doğma bir nevi halk mahsûlü olması dolayısıyla taamül hukuku, halk ruhunu ve onun sosyal hayat telâkkisini anlamak için en sağlam vasıtalarından birini teşkil etmektedir. Çünkü, içtimaî ve sosyal hayat nizamları, bilhassa kavmî ve zümrevî hayat tarzına malik kavimlerde, hiç bir vakit, yalnız devletce vazedilen resmî kanunlar ahkâmı ile idare edilmemiştir. Aynı zamanda cemiyet teşkil eden fertlerin dahilî münasebetleriyle müşterek olan sosyal hayat ihtiyaçlarının doğurduğu şeraitlerden husûle gelme bir sürü telakkilerin yarattığı örfî ve mahallî kaidelerle takviye edilmiştir. Resmî ve devletî kanunlarla yan yana yaşayan bu ananevî kanunlar, mahallî kavimler hayatının tanziminde aşağı yukarı resmî devlet kanunları kadar müessir olmuştur. İkisinin de ifası ve icrası kanunî mecburiyete tâbi tutulmuştur. Şu kadar ki, bu çifte kanunun bir maddesinin ademi icrası ve ifası, hiç şüphe yoktur ki muayyen bir cezai müstelzim olmuştur. Yalnız bir farkla, resmî kanunlar ahkâmının ademi icrası resmî kanunların tesbit ettikleri cezaya çarptığı halde örf veyahut taamül kanunlarının ademi icrasından mütevellit cezayı yalnız mahallî cemiyet tayin etmiştir. Taamül hukukunun asıl hakimiyeti, devlet kanunlarının, mahallî şeraitten doğma ananevî ve kütle vî telakkileri ihate ve ihtiva etmedikleri zamanda bilhassa hisedilir. Resmî devlet kanunları aksine olarak mahallî şeraiti ve icab eden ihtiyace göre genişletilirse, ister istemez taamül hukukunun salahiyeti de aynı derecede azalmışa me-

5) N. N. Kozmin, *Orhun Abideleri muharriri Atı s ı lâkaplı Yolluğ-Tigin'in sınıfî mensubiyeti*. Ankara, «Ülkü», 1937, Temmuz, cilt IX, sayı 53, s. 354 (Caferoğlu, tercümesi).

bur olur. Buna rağmen, mahallî örf, âdete ve ananeye dayanan taamül hukuku, geniş halk tabakasının tetkiki için, hukukçuların ve umumiyetle ilim araştırmacılarının nazarında asla kıymetini kaybetmemiş ve son zamanlarda sosyoloğ, etnograf, tarihçi ve saire tarafından ehemmiyetle tetkik edilmeye başlanmıştır. Ne yazık ki, bir nevi geniş halk tabakasının hakikî düşüncesini tasvir eden ve tamamile halk mahsulü sayılan Türk taamül hukuku, şimdiye kadar Türk hukukçularının asla nazarı dikkatini celbedememiştir. Halbuki, bugünkü Türk kavimlerinin mühim bir kısmı yazılı kanuna malik olmadan kendi millî ve hukukî varlıklarını ancak kendi taamül kaideleri ile idare etmektedirler. Türkolojinin mühim bir maddesini teşkil eden bu nokta, layikile aydınlatılmadıkça, bu saha uzun bir zaman karanlıkta bırakılmış olacaktır. İşbu karanlık sahanın «Evlâtlık» müessesine dair mevcut malzeme üzerine, vücûda getirmek istediğim bu küçük makale, ileride bu sahada çalışacak olan Türk hukuku araştırmacılarına bir çığır açabilir kanaeti ile kaleme alınmıştır.

Türk kabilerinin bir çoğunda görebildiğimiz «Evlâtlık edinme Müessesesi», müessesisi bulunan kavmin seviyesine, muhitine ve mensup olduğu cemiyetin telakkisi inkişafına göre, cüzî farklarla bir birinden ayrılmaktadır. En eski Türk hayat tarzını ve dilini aynen muhafaza eden Yakut'lar, Türk taamül hukuku bakımından da orijinalitelerini tamamen muhafaza etmişlerdir. Ona göre, «Evlâtlık» müessesinin en orijinal tipini bütün teferruatı ve şekilleri ile Yakut'larda bulmak imkânına malikiz. Diğer Türk kabileleri arasında da mevcudiyetini muhafaza etmiş olan aynı müessesenin aldığı şekiller, daha fazla Yakutlarınkile yapılacak olan mukayese neticesinde anlaşılacağından, bu müessesenin Türk kavimleri arasında geçirdiği safahatı kavimine göre tesbiti daha muvafık olacaktır.

I. YAKUT'LAKDA

Bugünkü Yakut Türkleri arasında «Evlâtlık-edinme» âdeti, âdeta umumî olup muhtelif tarzlara ve şekillere maliktir. Mahalline ve nevine göre hususî, dinî ve hukukî janrlara ayrılır. İlk çağlarda umumiyetle ailevî ihtiyacın tatminine münhasır kalan adaptasyon usulü, sonraları kabile psikolojisi bakımından hukukî mahiyetten fazla dinî ahkâm veyahut dinî merasim icrası ve ifası mecburiyetinden ileri gelme alelâde bir merasim mahiyetini almıştır. Asıl taamül hukuku ahkâmına bağlı kalan «Evlâtlık edinme Müessesesi» si haricinde, bir nevi

dirî merasim icabatından olan diğer bir «evlatlık edinme» şekline, yine Yakut türklerinin kendilerinde tesadüf edebiliyoruz. Oldukça sıkı dinî bir merasime tâbi bu nevi adaptasyon şekli Yakut'lar arasında, 70 yaşına kadar bütün insan ruhlarının kötü ruhlar tarafından çalınması hakkında hüküm süren telakkiden ileri gelmiştir. Koyu Şamanist olan Yakutlar, kendi dinî telakkileri icabatından olmak üzere, çocuk vefiyatının artmasının önünü alabilmek gayesile, doğum esnasında kötü ruhları aldatmak ve onların zulmünden aile saadetini korumak için her yeni doğan çocuğu kaçırmaktadırlar 6). Bu hadise çocuk sahibinin arzusu üzerine, tanıdıklar veyahut akrabalar tarafından yapılmaktadır. Şu gaye ile ki, kötü ruhlar, çocuğun çalındığından ve götürüldüğünden temamlile habersiz kalacak ve bu suretle aile saadetini bozmığa yeltenen kötü ruhlardan herhangiisi, kendi can alıcı hisletini tatbik kalkışınca, çocuğu kendi ana yuvasında bulamayacaktır; ve anadan doğduğu günden itibaren başkası tarafından evlatlığa alınan böyle bir çocuk da bu yolla yaşama hakkını kazanmış olacaktır 7).

Altay Türklerinin taamül hukuku, sinnî rüşte varmadan çocukları ölen ailelere, başka bir ailenin çocuğunu çalmak hakkını bahşetmektedir. Bir şartla ki çocuğu çalınan anne bu çalma keyfiyetinden haberdar olmalıdır. Şu suretle, anne yeni dünyaya getirdiği evlâdının nereye götürüldüğünden habersiz bırakılmış oluyor ve ancak üç gün geçtikten sonra kendisine çocuğunun kimler tarafından çalındığı ve nereye götürüldüğü bildiriliyor. Bir ay sonra ise çalınan çocuğun ebeveyni, çocuğu çalan aileye giderek, muayyen bir rakı miktarı mukabilinde öz evlâdını geri satın alıyor. Teleüt Türklerde aksine olarak çocuk çalmak âdeti, örfce mevcut değildir. Bunlarda yeni doğan çocuğu satın alıp, besledikten sonra, asıl öz ailesine iade etmek örfi hakimdir 8).

6) Troşçanskiy, V. F., *Lyubov i brak u Yakutov*, «Jivaya Starina», XVIII, vıp. 11-111, S.- Peterburg. 1909, s. 25.

7) ibid., s. 26. Yine aynı gaye ile, çalınan ve başkası tarafından adopte edilen çocuğa cinsi ile münasebeti olmayan başka bir ad takılmaktadır. Öyle zanediliyor ki bu volla kötü ruhların, öldürücü kuvveti temamlile zail olmuş oluyor. Priklonskiy, V. L., *Tri goda v Yakutskoy oblasti*, «Jivaya Starina», S. - Peterburg, 1891, Vıp. III. S. 65. de bu kabil çocuk evlâtlıklarının, istikbaldeki hayat ve hukuk şeraiti hakkında, hiç bir malûmat vermemektedir. Bunlar acaba kaydi hayat şartile mi, yoksa muayyen bir yaşa kadar mı, evlâtlık normalarına tabi tutulmaktadırlar, bu benim için meçhul kalmaktadır.

8) Potanin, G. N., *Oçerki Severo Zapadnoy Mongolii*, S. - Peterburg. 1883, cilt IV, s. 27. Uranhay Türklerinde (Tuva'larda) evlâtları yaşamayan ailelerde, yeni dünyaya gelen evlâdı kazan altına gizletmek âdeti caridir. Kazan üstüne isetavşan derisinden yapılmış bir Ongon'la kavrulmuş arpa unundan yapılmış bir bebek koyulmaktadır. Şaman, bebeği takdis eder ve bu suretle yeni doğan çocuk himaye edilmiş olur [ibid.].

Çocuk vefiyatını, aile ve insanî sevgi teşvikle, kaçırma şeklinde durdurmuşça çalışan Yakut, neticede öz evlâdını ölü görmektense, başkasının evlâtlığı olarak gürmeği tercih etmektedir. Sıkı bir surette dinî merasime ve telâkkiye bağlı bu ananede güdülen esas gaye, her ne kadar evlâda hayat kazandırmaksa da, hakikatte «Evlâtlık Müessesesi» nin, diğer bir nevi olan «terbiyecilik» usulünü yahut sistemini yaşatmaktır. Biraz sonra, Kırgızlar bahsinde göreceğimiz veçhile, bu terbiyecilik sistemi hukuk bakımından asıl «Evlâtlık edinme Müessesesi» sistemi ile aşağı yukarı aynı esaslara malik olmuştur. Yalnız kavmine göre, bu iki sistemden biri, hayatta daha fazla revaç bulmuştur. Nitekim Yakutlarda, o kadar da sistematik bir norma haline gelmeyen ve yalnız dinî telâkkiye bağlı kalan terbiyecilik evlâtlık sistemi, aksine olarak Kırgızların hayat tarzına daha uygun olmuş ve bu yüzden muayyen kanunlarla tanzih edilmiştir. Ve hatta diyebiliriz ki «Evlâtlık edinme Müessesesi» Kırgız türklerinde kendisini ancak bu şekilde muhafaza edebilmiştir. Aradaki fark, herhalde bu iki Türk kavminin aile kuruluşu ve dinî telâkkileri farkından ileri gelmiş bir keyfiyet olsa gerektir.

Çocukları yaşamayan Yakut aileleri, evlâtlarını yaşatabilmek için ya Siti big(h)or dinî merasimini yaparlar, ya da, yeni doğan evlâtlarını terbiye edilmek üzere, daha mesud saydıkları bir aileye evlâtlık olarak terkederler⁹⁾. Priklonskiy, bu merasime dair oldukça mufassal malûmat vermektedir Türk kültü ve şamanizmle alakası olduğu kadar, Yakutlardaki «Evlâtlık edinme Müessesesi» ile de sıkı bir bağlantısı olan bu merasime ait ismi yukarıda geçen müellifin bu husustaki izahatını aynen aşağıya dercetmeği istifadeden hâli bulmamaktayım¹⁰⁾.

9) ibid.

10) Çocuğu yaşamayan herhangi bir aile terbiye edilmek üzere evlâdını ya daha mesut bir aileye terkeder, ya da siti big(h)or merasimini yapar. Yâni, erkek veyahut dişi bir şaman davet ederek, çadırın içerisinde muhtelif taraflara ince kıldan yapılmış ipler gerirler. Bu iplere kara-ağaç kabuğundan mamul: güneş, ay ve ufak bir kuş asarlar. Gebe kadına en iyi elbisesini geydirerek yatağına oturuyorlar. Dişi şaman dinî ayin icra ederek, kadının karnını aynı cinsten ipler sarar; iyi ruhtan can, kötü ruhtan ise yeni doğacak olan çocuğun himayesini diler. Tam bu sırada şamanlık yapan kimse, süratle kadına doğru yaklaşır, ve keskin bir pıçakla ipi keser; neticede kuş yatağın üzerine düşer. Çadırın içerisindeki gerili ipe takılan güneşle ay uzun hayata delâlet eyler; kuşçuğaz doğacak olan çocuğun canını, kadının karnına sarılan ip ise kötü ruhun fesadına işaret eyler. İpi ikiye bölen şaman, şeytanın zincirini kırdığını söyler. Çadır içerisindeki ipi kesmekle o, bir çok hayat dolambacından çocuğun müstakbel hayatını tefrik ettğine; yatağın üzerine düşen kuşçuğazın ise çocuğu uzun hayat yaşıyacağına delâlet eylediğine teminat verir. Bunun üzerine yatak üzerine düşen kuşu tavşan derisine sararak ön-

Bahusus ki bu küçük fıkra, Yakut aile ocağının ve ittifakının ve dolayısıyla de aile hukukunun ne kadar insanî ve sosyal safhata dayandığını bariz bir suretle göstermişe en büyük bir delil teşkil etmektedir. Umumiyetle Yakut için evlenmek, her şeyden evvel nesli yaşatmak demektir ¹¹⁾. Onun için yakut taamül hukuku «Evlâtlık edinme Müessesesi» ne çok geniş bir selâhiyet ve hukukî hak bahşetmiştir. Hatta, bazı Türk kavimlerinde aile uzuvlarından türeme gayrî meşru çocukların bile aile reisi tarafından, hakikî evlât diye aile içerisine alınması o kadar da büyük bir şeref ve haysiyet lekesi teşkil etmez. Aksine olarak, taamül hukukunun aile reislerine bahşettiği haklardan biri mahiyetindedir ¹²⁾. Bu kabil evlatlığa alınan çocuklar, tabiatle diğer yine evlâtlığa alınan meşru çocuklar hukukuna malik değildirlir. Aralarındaki en büyük fark, bilhassa veraset meselesi ile, sinnî rüşte vasil olduktan sonra, hayatlarını bizzat kendi emekleri ile temin etmeleri meselesidir ¹³⁾. Çünkü sinnî rüşte vasil olan bu evlat-

ceden hazırlanmış olan bir yuvaya yerleştirirler. Bilâhara çocuk dünyaya gelince, kuşun yuvasında rahat bulunmasından çocuğun sıhhatte olduğuna; kuşun sağa sola çevrilmesinden de çocuğun hastalandığına yorarlar. Çocuk ölünce kuş da arkası üstü yuvasında yatıp kalmış olur. Yakut türkleri bu *siti bog(h)or* âdetine pek inanırlar ve bu hadisenin sıhhatine dair bazı vakalar da zikrederler [Prikionskiy, s. 65]. Eski türklerde çocukları kötü ruhlardan himaye eden *Umay* idi [Direakova, N., *Umay v kulte turetskix plemyon*, «Kultura i Pismennost Vostoka» Baku, 1928, cilt III, s. 136-137].

11) Koçnev, D., *Oçerki yuridiçeskağo bita Yakutov*, «Izvestiya Obşçestva Arxeologii, İstorii i Etnografii pri Kazanskom Universitete», T. XV, Vıp. 5-6, Kazan, 1899, s. 125.

12) Bu keyfiyet bir çok Türk kavimleri taamül hukukunca, meşru sayılmaktadır. Yakut'arda zevcin uzun süren gaybubiyeti esnasında zevcesinin başkasından dünyaya getirdiği gayrî meşru evlât, yüzde yüz, zevc tarafından hakikî evlât olarak telâkki edilir [Koçnev, Aynı eser, s. 125]. Herhangi bir şekildeki münasebetlerden türeyen bu nesil, umumiyetle Yakut türklerinde daima peder tarafından adopte edilir [N. V - iç, *Yuridiçeskiye obıçai Yakutov*, «Jurnal grajdanskago i Uğolovnago prava», 1891, kn. III, s. 50]. Fakat diğer meşru evlâtlıklar gibi mirastan istifade edemezler. Kırgızlarda bu kabil evlâtlar, asla kadın (anne) soyundan sayılamazlar [Grodekov, N. İ, *Kırgızı i Karakırgızı Sır - Darinskoy Oblasti*, Taşkent 1889, t. 1, s. 37]. Cengiz *yasa'sı* ancak cariyelerden olan çocukların, babalarının emrile mirastan istifade edebilmelerini âmirdir [Erenjen Xara - Davan, *Çingiz - Xan*, Belgrad, 1929, s. 156].

13) Kızıl türklerinde, evlâtlığa alınan gayrî meşru çocuklar hakkında, oldukça sarıh taamül hukuku ahkâmları vardır. Meselâ, herhangi bir gayrî meşru evlât 7 yaşına kadar annesi ailesi tarafından, 7 yaşından 18 yaşına kadar ise babası tarafından bakılmıya mecburdur. Şu suretle, bu kabil evlâtların hayatı sarıh bir ahkâmla, anne ailesi ile peder vesayası altında bulundurulmak mecburiyetine konulmuş ve ebeveyn tarafı muayyen bir mükellefiyete tâbi tutulmuştur. Mamafih, ana

lıklar veyahut evlatlar, derhal aileden ayrılıma mecbur tutulmakta olup kâmilan aile mirasından mahrumdurlar.

Umumiyetle herhangi bir Yakut aile reisi, ister hakikî, ister gayrî meşru evlâdı ve evlâtlığı olsun, bilâ kayd ve şart ona bakmak ve beslemekle mükelleftir. Hatta, A. V - iç'in kaydına bakılırsa, Yakut türkü kendi karısının başkasından doğurduğu çocuğu dahî gayrî meşru olarak sayamazmış¹⁴⁾. Çünkü tarafeyin beyninde akdedilen nikâh kanunî bir şekil alır almaz, zevç derhal bu nikâhtan mütevellit, bilumum mesuliyeti kendi üzerine almış oluyor ve bu suretle, zevcenin doğurduğu evlat ne suretle ve kimden olursa olsun, aile reisinin evladı mahiyetini alır. Zira, Yakut taamül hukukunca, doğumdan mesul erkek sayılır ve babalık hakkı ancak nikâhın gösterdiği erkeğe raci- dir. Yani, hakikî baba kim olursa olsun, evlat nikâhla tesbit edilen zevce aittir. Aksine olarak doğurmak kabiliyetinden mahrum kadınlara, Yakut telakkisince her şeyden mahrum edilmiş insan nazariyle bakılmaktadır. Onlarca kadının en büyük ve belkide yegâne meziyeti doğurmaktır¹⁵⁾.

Kadına annelik, erkeğe ise mutlak bir pederlik vasfını vermediği kavmî ve ananevî bir hıslet sayan Yakut türkü, şüphe yoktur ki kendi « Evlâtlık edinme Müessesesi » normalarını muhitlerine mahsus geniş taammül kanunlarına dayanan ahkâm ve salâhiyetle kurmağa mecbur olmuştur. İnsanî duygularla, kendine ait olmayan ve hatta gayrî meşru bir tesadüften dünyaya gelen her hangi bir çocuğu, evlat edinmekle ona kendi öz evladı muamelesini yapan bu Türk kavimi zümresi, mukaddes pederlik namına, meşru yollarla edindiği evlatlıklarına, daha ve baba servetine hiç bir gûna iştirak hakları yoktur [K. Kostrov, *Etnografiçeskiya zometki o Kizil'skix Tatarax* «Zap. Sib. Otd. İ. Rus. Geogr. Obşç.» Yakutsk, 1865; Yakuşkin, E. İ., *Obiçnoye pravo russkix inorodtsev. Materialy dlya bibliografii obiçnago pravo*, Moskva, 1899, s. 270]. Eğer gayrî meşru çocuğun pederi, evlâdına bakmakla mükellef bulunduğu çağda, ailesinden ayrılıp kendi kazancı ile yaşamıyorsa, bu takdirde toruna bakmak mecburiyeti dedeye intikal eder. Gayrî meşru kız evlâtlar ise, kocaya vardıkları çağda, kendi annesinin ve eğer varsa, pederinin muvafakati ile, sinnî rüşte vasıl oluncaya kadar kocası ile beraber ailesi nezdinde kalmak hakkına maliktir. Bu kabil evlâtların, anne ve babaları, müruru zamanla yekdiğeri ile evleserlerse, tabiatile, vaktile gayrî meşru sayılan evlâtlar, derhal hakikî evlât hakkını iktisab ederler [Kn. Kostrov, *Kizil'skiye Tatari*, «Kazan. Gub. Ved.», 1853; Yakuşkin, *Aynı eser*, s. 168].

14) Aynı eser, 51.

15) Kostrov. Kn. N. L., *Oçerki Yuridiçeskago bita Yakutov*, «Zapis. İ. R. Geogr. Obşç.» S. - Peterburg, 1878. Velut kadınlar Minusinsk türklerinde büyük hürmete lâyıktır [Yakovlev, *Etnografiçeskiy Obzor inorodçeskago naseleniya dolini yujnago Eniseya*, Minusinsk, 1900, s. 80.].

fazla sıcak bağlarla bağlı kalmış ve ona hakikî evladının bütün hak ve hukukunu bahşeylemiştir. «Türk Taamül Hukuku» sahasını araştıranlar ekseriyetle, «Evlâtlık edinme Müessesesi» ni maddî ve şahsî menfatlara bağlamak isterler. Evlâtlığın faidelerinden birisini, şüphesiz için bu cephesi teşkil etmekle beraber, mutlak bütün müessesenin temelini bu esasa dayandırmanın doğru olamayacağını, gayrî meşru evlatlar hakkında biraz yukarıda verdiğimiz izahat tamamile meydana koymaktadır zannındayım ¹⁶⁾.

Bu suretle evladı olmayan her hangi bir Yakut ailesi, evlâtlık tarıkile evlat edinmeği en iyi bir vasıta bilir. Evlat edinilen çocuk için tatbik edilen ahkâmın esasını, adoptenin tam hakikî bir evlat hukukunu ve hakkını elde etmesidir. Bu hak, evlat edinen ailenin kendi hakikî evladı olduğu zaman dahi, asla kıymetini kaybetmemektedir. Bilâkis bu gibi ahvalde evlâtlığa hakikî evlâtlık hissini telkinine daha fazla gayret edilmektedir. Bu gaye ile olsa gerektir ki, ekseriyetle on yaşına varmayan çocuklar adopte edilir; zira bu çağlardaki çocuğa yeni adopte eden aileyi benimsetmek daha kolay olur.

Adopte hakkı zevce aittir. Kocası hayatta bulunan kadın asla adoptasyon yapamaz. Dul kadınlar hiç bir kimseden müsaade almadan istediği gibi evlâtlık edinebilir ¹⁷⁾. Bu gibi ahvalde ne adopte edenin ve ne de edilenin yaşı nazarı dikkatle alınmamaktadır.

Şüphesiz ki, «Evlâtlık edinme Müessesesi» nin bir çok pürüzlü cepheleri de vardır. Fakat için bu karışık hukuku cihetleri de düşünülmemiş değildir. Onun için adopte edilen evlâtlıklar, ekseriyetle tatmin edilmiş oluyorlar. Meselâ, evladı olmayan bir ailenin, sonraları evlatları dünyaya gelirse, vaktile evlâtsizlik yüzünden evlâtlık diye alınanlara karşı muamelesi değişmez; onun tatmini için her bir çareye baş vurulur. Elverir ki, evlâtlık tarafından her hangi bir uygunsuzluk veyahut aileye karşı olan münasebette her hangi bir riayetsizlik zuhur etmemiş olsun.

Yakut'larda evlat edinenlerin, erkek akrabaya malik olmaları, bazı diğer kavimlerde cari olan usul hilâfına, evlâtlık edinmeğe asla mâni olmamaktadır. Adopte eden, evlâtlığının ailesile uyuşur ve

16) V-iç. A., *Aynı eser*, s. 56 da ekseriyetle Yakut türklerinin sırf bir evlâda malik olmak gayesile, evlâtlık edindiklerine telmih etmektedir. Çerkes'lerde ise evlâtlık edinmek için, aile reisinin herhangi bir erkek çocuğuna «*Seni evlâtlık ediniyorum*» yahut bir kız çocuğuna «*sen benim kızımısın*» demek kâfidir. Bu iki cümle hitab edilenlere derhal, öz evlâtlık hak ve hukukuna malik evlâtlık normunu bahşetmektedir [Prof. Ladjenskiy A. M., *Običnoye semeynoye pravo Çerkes*, «Noviy Vostok», Moskva 1928, cilt 22, s. 235].

17) ibid.

resmî nüfus kütüğüne evlatlığını kaydettirdikten sonra, kendi evine alır. Ancak pek nadir olarak büyüünce, evlatlığın ailesi tarafından geri istenilmeyeceğine dair evlatlığın babasından senet alınır¹⁸⁾. Şayet, evlatlıkların aileleri, muayyen bir zaman geçtikten ve çocuk rüşd sinnine vasil olduktan sonra, evlatlarını geri isterlerse, bütün masraflarını ödemek mükellefiyetine tâbi tutulurlar.

Taamül hukukunun evlatlıklara bahşettiği ve onları hakikî evlat derecesine çıkarttığı hukukî imtiyaz, sinnî rüşde vasil olduktan sonra, habalığının servetine iştiraki ve veraset hakkından istifade etmesidir. Yani, evlatlık bu bakımdan, hakikî evlatların hukuk ve hakkına tamamiyle malik bir aile uzvudur. Yalnız, peder ve aile hukukuna tecavüz vaki olursa, evlatlık ancak kendi biriktirdiği şahsî servetini beraberinde götürür, diğer haklardan tamamiyle iskat edilmiş olduğu gibi, iras ettiği zarar ve ziyana da ödemeğe mecbur tutulur. Pederin vefatını müteakip, evlatlıklar derhal varis oluyorlar. Bu hak, pederin diğer akrabaları meselâ kardeşleri, yiğenleri ve saireleri tarafından asla red edilemez. Ve evlatlık bu noktada hakikî evlattan hiç bir gûna ayrılmaz¹⁹⁾. Şayanı dikkat orasıdır ki, evlatlığa bahş edilen bu hukuktan kendi öz ailesi ve pederi hiç bir istifade temin edemezler. Hatta, hakikî pederle üvey peder arasında, karabete delâlet edebilecek hiç bir his dahi teessüs edilemiyor. Olsa olsa, aşinalığa benzer, bir nevi tanışıklık peyda etmiş olunuyor. Evlatlık, kendi öz aile ocağından ayrıldığı zaman bütün hakkını terketmiş bir vaziyet alıyor. Ailesi ona, zengin olsa bile, hiç bir şey vermiyor. Şu ümitle ki yeni pederi ona kaybetmiş olduğu bilimum mulkiyet hakkını fazlasile vermiş olacaktır.

Yakut'lar erkek evlatlığı kız avlatlıkla evlendirmezler. Zira, böyle bir hâl vukuunda, aile reisi, keza taamül kanunu üzerine kıza verilecek olan kalım'dan mahrum bırakılmış olur. Filvaki, erkek evlatlıklar dahi kalım vermekle mükellef iseler, aynı aile dahilinde yapılan böyle bir izdivaç, maddeten aileye yeni hiç bir şey temin etmemiş olur. Evlendikten sonra, üvey pederi nezdinde kalmayan evlatlıklar, ne suretle olursa olsun, kalım'ı terkettiği aileye bırakmağa mecburdur²⁰⁾. Görülüyor ki, Yakut taamül hukuku, erkek ve kız evlatlıkların dahi kendi aralarında evlenmelerine cevaz vermek tedir. Ancak buna yegâne mani olan şey, maddî menfaat meselesidir.

18) İbid., 57.

19) D. Koçnev, *Aynı eser*, s. 126.

20) Ed. Pekarskiy, *İz Yakutskoy stariny* [K stat'ye V. F. Troşçanskago: *Lyubov' i brak u Yakukov*], «Jivaya Starina», XVIII, Vıp. II-III. S. -Peterburg, 1909, s. 31-32 madde 7 ve 8.

Nihayet Yakut taamül hukukunun tesis ettiği son evlatlık şeklini bir dereceye kadar bizim bugünkü *içgüveyi'* mizi andıran usûl teşkil etmektedir. Sırf maddî menfaata dayanan bu usûl, Yakut aileleri içerisinde o kadar da geniş rağbet bulmamıştır; Bilhassa erkek evlada malik olmayıp, bir kaç kızı olan ailelere münhasır kalmıştır. İhtiyarlık çağında oğul evladı olmadığından bakıma muhtaç ve kurulu tasarrufun yıkılmasını bertaraf etmek gayesile, Yakut türkü, ekseriyetle büyük kızına mahsus olmak üzere damadını, evlatlık olmak üzere evine alır ²¹⁾. Tarafeyini tatmin eden şerait, daima müspet senetlerle tespit edildikten sonra şahitler huzurunda, mahallî idarece tastik edilir. Damad - evlatlığın vazifesi, pederin bilumum emrine tâbi olmak, ihtiyarlığında ona bakmak, öldükten sonra da kalan evlatlarını terbiye etmektir. Örf mucibince bu evlatlar, evlenince aileden ayrılmak mecburiyetindedirler. Kendi aile ismini muhafaza eden bu kabil damad - evlatlıkların veraset hisseleri oldukça büyükçedir. Kayinpederin ölümü üzerine, asıl mirasa konan damattır. Oğlu olmadığı takdirde - zaten oğul mevcut olmuş olsaydı belki de damat - evlatlığa ihtiyaç kalmazdı - damad - evlatlık kendi arslan payını alır hakiki kız evlatlara ise, ancak peder tarafından vasiyetle bırakılan hisseyi verir. Çünkü bu gibi ahvallerde, daima kız evlatların cihaz aldıkları, ve bu yüzden kızların önceden ailece maddeten tatmin edildikleri, göz önünde tutulmaktadır ²²⁾. Bu suretle, Yakut taamül hukuku kanunları bu bakımdan da, «Evlâtlık edinme Müessesesine», muayyen ve kat'î bir normal şekil vermiştir. Musavat ve aynı zamanda hümaniter hisler üzerine kurulan bu «Müessese» şimdiye kadar muhtasaran verilen malûmattan da anlaşılacağı veçhile, Yakut Türk ailesinin ne kadar sıkı bir surette örf ve taamül hukuku esasları ile tanzim edildiğini göstermektedir. Başta iş bölümü prensipi hâkim olmak üzere, Yakut ailesi tamamile intizama konulmuş bir cemiyet halini almıştır. Aile ocağının evlâtlık tarikile kuvvetlendirilmesi, ve bu yüzden millî ekonominin inkişafı ile insanlar arasındaki taavün ve yardım hisleri, şüphe yoktur ki, hep millî Yakut hayatının idamesine ve yaşamasına sebep olmuştur. Hele, taamül hukukunun temin ettiği ve hâtta bugüne kadar Yakutlar arasında cari olan, mütekabil muavenet enstitüsünü, bu türk kavminin birbirine olan bağlılığını gösteren bir şaheserdir. Mevzuumuz haricinde kalan bu şayanı dikkat türk ananesini, maatteessüf şimdilik diğer bir araştırmığa terkle, Orta - Asya

21) A. V-iç, Aynı eser, 60.

22) Ibid., 61.

sahasında evlâtlık usulünü yaşatan Uygur türklerindeki bu müessesenin, hukukî mahiyeti üzerinde duracağız.

II. UYGUR'LARDA

Orta Asya'nın muhtelif medeniyetler tesirine sahne olduğu bir zamanda Türk kültürünün yayılımını kendi üzerine alan Uygur türkleri, muhtelif dinî zümrelere intisab etmekle beraber, eski millî hukuk ananelerine sadık kalmışlardır. Turfan vahasından elde edilen muhtelif muhtevalı Uygur vesikaları içerisinde²³⁾ mevzuumuzu alâkadâr eden bazı parçalara da tesadüf edilmektedir. Uygur hukuk tarihinin bazı noktalarını aydınlatmığa yardımı olan bunların içerisinde «Evlâtlık edinme Müessesesi»nin Uygur'lar arasındaki mahiyetini ve bundan doğma millî ve ananevî hukuk ahkâmlarını tenvir eden bir kaç vesika da bulunmaktadır ki, bu vesikalar Uygur aile hayatının bir noktasını teşkil eden evlâtlıklar hakkında oldukça sarîh bir fikir edinmemize imkân bırakmaktadır²⁴⁾.

Umumiyetle, Uygur türklerinde «Evlâtlık edinme Müessesesi» geniş bir inkişaf sahası bulmasına rağmen, mahiyet ve bilhassa maddî ve şahsî menfaat esasına dayanması dolayısıyla, bariz bir surette Yakut türklerinkinden ayrılmaktadır. Çünkü eskidenberi Uygur'larda kul ve köle ticareti tabîî bir ticaret vasıtası olduğu kadar²⁵⁾ maddî menfaatlar iktizasından hakikî evlâtları dahi muvakkat bir müddetle ve muayyen şartlar dahilinde, başkaları nezdinde çalıştırılmak üzere, satışa çıkarmak da âdetten idi²⁶⁾. Bu kabil evlât ticareti, tabiatile diğerlerine evlâtlık olarak satılanlardan, hukukça pek farklı olmuştur. Muvakkat bir zaman için satılan evlâtlar alınan paraya veya eşyaya mukabil tuttuğu yâni rehin, olarak terkedilmekte idi²⁷⁾.

23) Uygur hukukuna ait vesikalar hakkında bak: A. Caferoğlu, *Uygurlarda Hukuk ve Maliye İstihlaları*, "Türkiyat Mecmuası", İstanbul, 1934, c. IV, s. 1-43; V. Bartold, *Turkestan v Epoxu Mongolskago Naşestviya*, S.-Peterburg, 1900, s.491.

24) Asıl hakikî evlâtlığa ait elimizde ancak üç muntazam vesika vardır. Bunlardan biri W. Radloff, *Uigurische Sprachdenkmäler*, Materialien nach dem Tode des Verfassers mit Ergänzungen von S. Malov herausgegeben, Leningrad, 1928, s. 169 de bulunmaktadır. Diğer ikisi ise S. E. Malov, *Uygurskiye rukopisniye dokumenti ekspeditsii S. F. Ol'denburga*, Leningrad, 1932, «Zapiski Instituta Vostokovedeniya Akademii Nauk» t. I, s. 136-140.

25) W. Radolf- Malov, eserinde satılan kul ve cariyelere dair bulunan vesikalar şunlardır: N. 16, s. 21-33; N. 56, s. 99; N. 61, s. 112-114; N. 73, s. 125-126.

26) Muvakkatan satılan evlâtlara dair bir vesika Malov'da, s. 130-134 ve iki vesika W. Radloff'ta vardır: N. 51, s. 86-87 ve N. 57, s. 140-101.

27) Bu kelime hakkında: A. Caferoğlu, *Uygur Sözlüğü*, İstanbul, 1938, III-Bölüm, s. 198; Diğer teiâffuzu *tutuq*'dur. Radloff'ta sonuncu şekil kullanıldığı halde [*Aynı eser*, s. 86] Malov'ta birinci şekil ve telâffuz daha fazla tercih edilmiştir.

Tutquğ - evlâtlıkların hukuku pek az olup, tarafeyin beyninde akdedilen evrak ve senellerce tesbit edilmekte idi. Elimizdeki Uygur vesikalarına bakılırsa, *tutquğ* âdetâ ziraat işlerinde çalıştırılmak üzere, babası tarafından muayyen maddî menfaat mukabilinde satılmış bir şahıs yahut işçi idi. *Evlâtlık* adını taşımakla beraber ²⁸⁾, mahdut ve âdetâ giyecek ve içeceğe münhasır kalan bazı ufak tefek şahsî menfaatlar temin etmekte idi. Meselâ, üç yıl müddetle *tutquğ* olarak evlâtlığa verilen birisi için akdedilen bir vesikada, *tutquğ*'un istifade edebileceği şahsî menfaatlar şu şekilde tesbit edilmiştir: Bir yıl çalıştıktan sonra *tutquğ*, bir pantolon, bir caket, bir çift ayakkabı ve bir çift çarık alırdı; iki yıl çalıştıktan sonra bir takım kısa alt çamaşırı alırdı; üç yıl geçtikten sonra ise kürk elbise ile serbest bırakılırdı ²⁹⁾.

Lâkin ebedî olarak satılan veyahut herhangi bir menfaat mukabilinde, ticaret tarikile, ailesi tarafından başka birisine evlâtlık olarak terkedilenlerin hukuku, Uygur vesikalarında oldukça geniş bir şekilde tespit edilmiştir. Bilhassa evlâtlığın yeni intisab ettiği aile nezdinde kalacağı müddet *ming yıl tümän gün* = '*Bin yıl onbin gün*', gibi uzun bir zamanla tavzih edilmiştir. Yani bu kabil evlâtlıkların, bir daha geri iade edilmeleri imkânı tarafeyince tamamen kaldırılmıştır ³⁰⁾. Mamafih, Uygur'lardaki bu iki nevi evlâtlık muamelesi arasında ³¹⁾ hususî farklar da mevcut olmuştur. Nitekim, ebedî olarak satılan evlât, muayyen bir zaman geçtikten sonra, yahut ta sahibi tarafından beğenilmediği takdirde, tekrar başka birisine, herhangi bir fiât mukabilinde satılabilirdi. Elimizdeki Uygur hukuk vesikaları, bu nevi satılan evlâtlıkların hasseten erkek olduklarını göstermektedir. Anlaşılan kız evlâtlıklar satışa çıkarılmıyordu. Zira satın alınan evlâtlıklar, bilhassa ziraat işlerinde çalıştırılmak için tedarik edilmekte idi.

Biraz daha yukarıda kaydettiğim veçhile, Uygur'lardaki «Evlât

²⁸⁾Metnin bir yerinde *tutquğ* olarak satılanın intisab ettiği yeni aile dahilinde: *âwintäkilär bilä* - 'Evdekilerle beraber, yani eve mensuplarla beraber, bir hukuka malik olduğu tasrih edilmiştir. Bu tarif *tutquğ*'un bir nevi *evlâtlık* mahiyetinde telâkki edildiğini göstermektedir [S. E. Malov, *Uygurskiye rukopisniye Dokumenti Ekspeditsii S. F. Oldenburga*, «Zapiski Instituta Vostokovedeniya Akademii Nauk» 1, Leningrad, 1932, s. 132.

²⁹⁾ ibid.

³⁰⁾ A. Caferoğlu, *Uygurlarda Hukuk ve Maliye İstihlaları*, s. 8.

³¹⁾ Umumiyetle, evlâtlıkların mahiyetine ve muamelelerine göre vesika larda ufak tefek bazı farklar mevcuttur; fakat umumî formül aynen kendisini muhafaza eder. Yani, Uygur hukuk vesikaları icab eden resmî muamele usulündeki şekillerde herhangi bir aykırı değişikliğe tahammül etmez, ve mahiyet itibarile tamamen resmî evrak mesabesinde dir.

edinme Müessesesi», taamül hukuku esasları üzerine kurulmasına rağmen, Yakut türklerde olduğu gibi hümaniter olmayıp, daha fazla maddî menfaat prensipine dayanmıştır. Kurunu-vüsta Turfan vahasının geniş ziraat ve ekonomik vaziyeti, asıl bu sahanın seknesi olan Uygur'larda geniş bir ziraat ve ticaret sistemi yaratmıştır. İşçilere muhtaç muazzam çiftliklerle, yanyana yaşayan bir sürü küçük ziraatçılar arasındaki maddî konkürans ve ticaret kaynaşması, ister istemez maddî ihtiyaçların doğurduğu bir seri müesseselerin kuruluşunu temin etmiştir. Mahallî hukukî ahkâmlarla tanzim edilen bu müesseseler içerisinde, tarafeynin maddî ihtiyacına hizmet edenlerden biri olan «Evlâtlık edinme Müessesesi» de temniye ettirilmiştir. Her sahada olduğu gibi, bu vadide de millî ananeye istinad eden hukukî ahkâmlar, resmen mahallî idarenin tastikine iktiran etmiş ve umumiyetle Uygur hukukî vesikaları mütterit ve muayyen formüllere bağlanmıştır³²⁾. İşlek ve muntazam bir şekil alan bu senetler ve vesikalar, mevzuuna göre bazı ufak tefek değişiklikler arzeder. Fakat ekseriyetle mahallî taamül hukukun esaslarından yahut örf ve ananeden mülhem olmuşlardır. Meselâ, hakikî evlâtlığa terk edilen erkek çocuklar daima b a r y a n ı n ç a³³⁾ yahut il t ö r ü s ü b i r l ä³⁴⁾ yani, mevcut örfe göre yahut «il töresi üzerine» başka birisine terk edilmekte idi. Mamafih, Cengiz y a s a'sına istinad edenleri de yok değildir³⁵⁾. Bu takdirde Uygur türkleri velev evlâtlık meselesinde olsun, hem örf hukukuna ve hem de devlet nizamına ve amme hukukuna dayanan muayyen bir müesseseye malik olmuşlardır. Nitekim, büyük imparatorluk veyahut devlet şeklinde yaşayan Türk kavimlerinde, iyice teessüs ve tanzim edilmiş muhtelif hukuk müesseselerine de tesadüf etmekteyiz³⁶⁾. Öldükçe muntazam ve

32) Heinrich Herrfahrdt, *Das Formular der uigurischen Schuldkunden*, «Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft», Berlin, t. XLVIII, s. 93-103 adlı küçük bir makalesi ile, Uygur «Borç senedleri» nin umum formülünü bir çok noksanlarına rağmen, kısaca ana hatları ile tesbite çalışmıştır. Daha fazla malûmat için bak: A. Gaferoğlu, *Uygurlarda Hukuk ve Maliye İstulahları*, s. 1-13.

33) Malov, *Ayni eser*, 136.

34) Radloff, *Ayni eser*, 169.

35) Malov, ibid. Mamafih *Yasa'nın* resmî tanziminden daha evvel Uygur'lar tesirile Mogal'lar arasında «Evlâtlık edinme Müessesesi», nin mevcut olduğunu görmekteyiz. Meselâ Cengiz'in mukarriplerinden bulunan *Şiki-Xutuseu-noyon*, aslı itibarile Tatar olup, çok küçük yaşında Cengiz'in zevcesi tarafından evlâtlığa alınmıştır. Bu her kesten evvel Uygur medeniyetin benimsemiş bir zat olduğundan, Türk, tesirinin Mogollar arasında yerleşmesinde oldukça amil olmuştur [V. Bartold *Turkestan v Epoxu Mongolskago Naşestviya*, s.- Perterburg, 1900, s. 420].

36) Köprülü Fuad, *Orta zaman Türk Hukukî Müesseseleri* «İkinci Türk Tarihi Kongresi», İstanbul, 1937, s. 10.

hattâ mükemmel bir devlet teşkilâtına malik olan Uygur'larda, hiç şüphe yoktur ki, muhtelif millî ve hukuk müesseseleri pek muntazam olmuştur. Bunların arasında aynı intizamı haiz olanlardan birini de işbu «Evlât edinme Müessesesi» teşkil eylemiştir.

Uygur taamül hukukunun vazettği esaslar üzerine ebedî olarak terkedilen evlâtlıklar için tertip edilen senetlerde evlâtlıklar daima oğulluq kelimesile tasrih edilmiştir. Para mukabilinde oğulluğa terkedilen bu evlâtlıklar, satın alanın hakikî evlâdlar hakkını haiz olup bilumum aile servetinden ve verasetinden istifade etmekte idiler. Şahitler huzurunda akdedilen vesikalarda oğulluğa alınanların bu hukukî hakları yeni aile reisleri tarafından : yämä oğlum... bilä tüz ülüşlüg qılıp,³⁷⁾ yahut oğlum birlä täng tüz tudup³⁸⁾ gibi cümlelerle tasrih edilmiştir. Pederin ölümünü müteakıp oğulluk veyahut evlatlık, ailenin öz evladı ile aynı hakkı haiz olduğundan vesikalarda bazan bu noktaya da işaret edilmiştir. Bu itibarla Uygur türklerinde evlâtlıklar Yakut türklerinde olduğu gibi, hakikî evlâtlardan tefrik edilmemiştir. Üstelik evlâtlıkların hakkı ve hukukî imtiyazları esas ana hatları ile, resmî bir surette tebarüz ettirilmiştir. Keza evlâtlığa verenlerin ismi ve bunların satılan oğulları üzerinde hiç bir hukukî hakları kalmadığı, oğulluğa alanların akrabalarının ve müteallikatının oğulluğun hakkına ve hukukuna hiç bir veçhile müdahale edemeyeceği birer birer vesikalarda kaydedilmiştir. Bu suretle, Orta Asya'nın iktisadî hayatı, Uygur türkleri devrinde raptı zaptı mükemmel muayyen hukuk teşkilâtları ve müesseseleri vücuda getirmiştir. Buna başlıca misallerden biri olarak işbu «Evlâtlık Müessesesi» ni zikredebiliriz.

III. SOYOT'LARDA

Soyot türklerinin ananevî ve içtimai hayatında «Evlâtlık edinme» usulile aile kurumunu tanzim etmek en tabii hadiselerden biri telâkkî edilmektedir. Çocuğu olmayan bir aile, kendi ailevî kusurunu gidermek için bu çareye başvurduğu gibi, sistematik bir şekilde evlatlarını gaybeden aileler de, kendi evlatlarının hayatını kurtarmak için onları başkasına evlatlık vermek vasıtasına müracaat etmektedirler. İlk bakışta Soyot türklerindeki «Evlâtlık Müessesesi» tamamen insanî duygularla kurulmuş bir enstitüsiyon mahiyetini göstermektedir. Lâkin evlatlığın edinme şart ve şekillerine bakılırsa, muvakkat bir zaman için evlatlığa verilenlerin tâbi oldukları resmî muameleler,

37) Malov, 139.

38) Radloff, 169.

bu müesseseye bir nevi ticaret müessesesi mahiyetini verdirmektedir. Nitekim, sistematik bir şekilde evlatlarını gaybeden bir aile reisi, kendi oğlunun hayatını korumak ve kurtarmak için, onu başkasına satmakta hiç bir mahzur görmemektedir. Zira evlatlığa satılmış olan bir oğul, ölüm tehlikesini atlattığı kanaati hasıl olduktan sonra, tekrar eski babasının ailesi ocağına dönmek hakkını haizdir. Yalnız, vaktile satışa çıkarıldığı zaman yeni pederin asıl öz pedere satış parası olarak verdiği meblağın geri iade edilmesi şarttır.

Bu kabil evlatlık edinme usulü Soyot türk örf ve ananesince ancak bir kemik yani bir soy yahut cemiyete mensuplar arasında caiz olabilir. Çünkü Soyot taamül hukuku adopte edilenlerin bir sumo'dan diğer bir sumo'ya nakline asla civaz vermemekte olduğu gibi, yerli resmî makamlar da buna mani olmaktadır³⁹⁾. Satıcı ve alıcı aynı sumo'ya mensub oldukları zaman bunlara elçi adı verilir. Kız evlatların bir cemiyetten diğer bir cemiyete nakilleri oldukça serbesttir; Halbuki bir delikanlının bir kemik'ten diğer bir kemige geçmesi büyük bir ayıp sayılır⁴⁰⁾.

Muvakkat bir zaman için satılan evlatlıkların, tabî oldukları taamül kanunları ahkâmından da anlaşılacağı veçhile, Soyot türklerindeki «alışveriş» diye tevsif ettiğimiz bu adoptasyon tarzı, aynı ticarî mahiyeti arz eden Uygur'lardaki «muvakkat evlatlıklar» nevinden tamamile farklıdır. Oğlunu velev evlatlık olsun satışa çıkaran Soyot, yalnız kendi evladının hayatını korumak için bu vasıtaya müracaat etmektedir. Onun inancına göre, sistematik bir ölüm silsilesine tâbi olan evlatların halâsı, ancak bu şekilde hayat hakkını kazanabilir. Yani, evlatların evlatlığa satışı Soyot türk itikadından doğma bir nevi telâkki mahsulüdür. Halbuki, Uygur türklerinde böyle bir telâkki müşahede edilemiyor. Onlarda, muvakkat bir zaman için erkek evlatları satmak, kanunî bir ticaret vasıtası olmuştur. Uygur vesikalarındaki resmî ve kanunî muamele tarzı bunu tamamile takviye et-

(39) Yakovlev, *Etnografiçeskiy Obzor inorodçeskoğo nasleniya doliny ujnogo Eniseya i obyasnitelnyy katalog Etnografiçeskogo Otdela Minusinskogo Müzeyu*, Minusinsk. 1900, s. 93,

(40) İbid. Aynı keyfiyet Mogol cemiyeti ve teşkilâtı için varittir. Mogol'lar arasında geniş bir müessese halini alan «Evlatlık Eastitütsiyonu» yabancı bir urukdan veya soydan evlatlık edinmeyi menetmiştir. Yüksek tabakayı teşkil eden sınıflar varissiz kalmamak için, uzak akrabalarından birini evlatlık edinirdi. Şu suretle Mogol aristokrasisi bütün kuvvetile kendi esaletini muhafaza etmek için «Evlatlık müessesesi»ne Soyot'ardaki gibi muayyen bir hususiyet vermiştir [Bak: Vladimirtsev. B. Ya. *Obşcestvennyy stroy Mongolov, Mongolskiy koçevoy feodalizm*, Leningrad, 1934. s. 145—6].

mektedir. İşte bu bakımdan bu iki Türk kavmi arasında bir mukayese yapılırsa, görülür ki Soyot türklerindeki muvakkat evlatlıklar muamelesi alışveriş mahiyetinde olmamış, daha fazla taamül hukuku kanun ve ahkâmları dahilinde, insanî duygular teşvikiye bu şekilde cereyan ederek inkişafa mazhar olmuştur. Yoksa, bazı etnograflar gibi bu Türk örf ve ananesi üzerine kurulan müesseseye, kadim Roma *res mancipii* damgasını vurmak ⁴¹⁾ biraz da acülâne bir karar olmuş olacaktır. Bahusus ki, bu güne kadar kendi mevcudiyetini muhafaza eden bu müessese kavmine ve nevine göre Türk kavimlerindeki şeklini ve manevî kıymetini gaybetmeden resmî devlet kanunları ile yan yana yaşamaktadır.

Soyot taamül hukukunun yaşattığı «Evlatlık Müessesesi» nin ne kadar insanî ve ailevi duygularla kurulduğunu gösteren esaslı misellerden biri de, bizim bugünkü kaba tabirle ifade ettiğimiz piç evlatlar meselesidir. Soyot'larda bu kabil evlatlar büyük bir müsamaha ile karşılanmaktadır. Resmî nikâhtan evvel bir kız tarafından gayri meşru bir şekilde dünyaya getirilen evlat, asla ceza görmemektir ⁴²⁾. Hattâ, bazan kadınlar için bir şeref telakki edilmektedir. Mamafih, bu kabil gayri meşru çocuklar, anne soyuna intikal eder, ve kocaya varan kızın evinde bırakılır ⁴³⁾. Demek oluyor ki, gayri meşru çocukların himayesi, büyütülmesi ve bilâhara bunlardan istifade edilmesi hakkı dedeye intikal etmektedir.

IV. KIRGIZ'LARDA

Kırgız türklerindeki ⁴⁴⁾ «Evlatlık Müessesesi» umumî heyetile diğer büyük türk kabilelerinkinden farklı olmamıştır. Asıl değişen hususiyet mahallî âdete bağlı ananevi merasimdir. Meselâ, Kırgız'larda evlatlık merasimi şahitler huzurunda cereyan ederek kurban sunmakla icra edilir ⁴⁵⁾. Bunun haricinde, ayrıca evlatlık yeni annesinin göğüsüne dokunmakla mükelleftir, ki bu âdete biz şimdiye kadar

41) Yakovlev, *ibid.* s. 93; *Grum - Grjimaýlo, Zapadnaya Mongoliya i Uryanxayskiy kray*, Leningrad 1926, s. 125.

42) Yakovlev, *Aynı eser*, s. 88.

43) Maatteessüf bundan fazla malûmat elde edilemiyor. Bu yüzden gayri meşru evlatlara, taamül hukukunca bahşedilen hakların mahiyeti kâfi derecede anlaşılmamaktadır.

44) Bu kavim tahtında zikredilen asıl Küçük Orda ile Sırderya eyaletinde meskûn olan Kırgızlarla Karakırgızlar kastedilmiştir.

45) Sunulan kurbanın *asık yilik* kısmı, eşraftan sayılan bir şahit tarafından evlatlığa alınan erkek çocuğa verilir; Çocuk bunu herkese göstererek yer. Şayet evlatlığa alınan kızsaa ona aynı kurbanı *tokpan yilik* kısmı verilmektedir [N. İ. Grodekov, *Aynı eser*, 38-39].

bahsettiğimiz diğer türklerde tesadüf edemedik. Yerli taamül hukukuna ve ananelerine göre göğüse dokunmakta takip edilen esas gaye evlatlığa hakikî öz evlatların malik olduğu hukuk musavatını bahşetmektir. Buna mukabil yeni valide, her ne kadar evlatlığa süt vermemişse, yabancı çocuğun sırf kendi göğüsüne dokunmasile, âdeta onu öz evlatlığına kabul etmiş ve bu suretle evlatlık hakkı ilk hamlede, simbolik bir tarzda ailece tanınmıştır⁴⁶⁾. Mamafih, biraz daha aşağıda «Evlatlığa» dair tesbit edilen örf kanunları ahkâmları, evlatlıklarla asıl öz evlâtlar arasındaki hukukî musavati tebariz ettirmekle beraber, hakikatta Kırgız ailesi içerisindeki evlatlıklar daima kendi yabancılık evsafını muhafaza etmişlerdir⁴⁷⁾.

Uygur'larda olduğu gibi Kırgız'larda da «Evlât edinme Enstitüsyon»u fekâlatde geniş ve mazbut esaslara dayanmıştır. Evlatsızlığı bir nevi aile felâketi sayan Kırgız, tıpkı Uygur'larda gördüğümüz gibi muayyen yazılı vesikalara dayanan ve muayyen para mukabilinde tedarik edilen evlâtlıklarla, bu aile kusurunu gidermiğe çalışmamışlardır. Bilakis bunlar, evlatlıkların ailelerinin müsaadesi ve takdisi ve aynı zamanda sıkı örf kanunlarile tarafeynin haklarını koruyan mazbut hukukî ahkâmlarla bütün pürüzleri bertaraf etmişlerdir. Bu bakımdan Kırgız türklerinin «Evlâtlık Müessesesi» Uygur'larınkine nisbeten daha fazla humaniter olup, şahsî ve maddî menfaatlardan uzak kalmıştır⁴⁸⁾. Nitekim, evlâtlık bütün yabancılığına rağmen ailenin tekml işlerinde hisseli olduğu gibi, veraset meseleside de, hakikî öz evlatlardan tefrik edilmemiştir. Bunu, biraz daha yukarıda bah-

46) Bazı müelliflere göre Kırgız'larda evlatlığa kabul edilenlerin yeni annelerinin memelerini emmeleri lâzımmış (*Rus Ansiklopedisi*, Brokgauz ve Efron, T. XXXV, s. 62). Volga boyu Kırgız'larında ise emziren kadın, emenin annesi olarak telâkki edilmektedir] *Materialy po istorii Povol'ja* «Kazansk. Gub. Vedomosti» 1886, 96]. Süt vasıtasile temin edilen bu karabet ve evlatlık tarzına diğer Türk kavimlerinde ve yabancı milletlerde de tesadüf edilmektedir. Kafkasya dağlıklarında dudaklarla mustakbel annenin göğüsüne temas etmek evlatlığın esas merasimlerinden birini teşkil etmektedir [N. Danilevskiy, *Kavkaz i ego gorskiye jiteli v nneşnom ix polojenii*, Moskva, N. 46 s. 178]. Kavmine ve yerine göre muhtelif merasim şeklini arzeden bu âdet, bilhassa Kırgız türkleri arasında cari olan adaptasyonda ehemmiyeti haiz ve taamül hukukunda muayyen bir yer işgal eden hususiyet olmuştur. Mamafih bir anneye göre de süt emmek usulü aynı kavimlerde *kardeşlik* için yapılan bir merasimdir [Abdülkadir İnan, *Anda müteallik âdet ve ananeler*, «Halk Bilgisi Haberleri» Sayı 86, s. 26].

47) Grodekov, s. 31.

48) Meselâ gayrî meşru, yani hâram nikâhdan doğan çocukların bile evlatlığa alınmaları tamamile bu fikri takviye etmektedir. Hattâ bazan kocasının ölümünden bir kaç yıl sonra doğuran dul kadınların çocukları, hakikî öz evlatla müsavi tutul-

ettiğimiz göğüse dokunma âdeti tekid etmektedir. Aynı keyfiyeti tebarüz ettiren en esaslı misallerden biri de evlatlıkların hiç bir suretle yeni dahil olduğu ailenin azasile ve aynı ailenin yakın akrabasından birisile izdivaç edememesidir⁴⁹⁾. Evlatlığın aile dahilindeki hakikî mevkii ve hukukî hiç şüphe yoktur ki, ona bu bakımdan farklı bir hak bahş edemezdi ve evlatlık her bir cihetten ailenin öz evladından tefrik edilmemiştir. Bunu Kırgız örf kanunları da tasrih etmektedir.

Diğer Kırgız «Evlâtlık edinme Müessesesi» ne en büyük hususiyet veren mesele, erkeklerle beraber aşağı yukarı aynı hukukla kız evlatların dahi evlatlığa alınmasıdır. Diğer Türklere nisbeten «Evlâtlık Müessesesi»ne daha fazla bağlı bulunan Yakutlar'da bile biz buna tesadüf edemedik. Bu fark, Kırgız «Evlâtlık Müessesesi» için nevine mahsus bir hususiyet teşkil etmektedir. Ve Kırgız'lardaki evlatlık edinme meselesinde erkek çocuklarla kızlar birbirinden tefrik edilmiş gibidir. Belki bü yüzdendir ki, Kırgız yazılı örf kanunlarında evlâtlık tabiri ile yanyana, ayrıca bir de t e r b i y e y e v e r m e gibi bir tâbir daha kullanılmıştır. Bu sonuncuya biz ancak Kırgız'larda tesadüf ettiğimizden bunu bir dereceye kadar kız çocuklarına mahsus bir keyfiyet olarak telâkki edebiliriz.

Kırgızlar arasında bu kadar geniş ve sağlam bir müessese halini alan evlatlık meselesi, tabiatile, gelişi güzel ve gayrî mazbut bir şekilde yaşayamazdı. Bahusus veraset meselesinden doğan bir sürü geçimsizliklerin ve ihtilâfların önünü olmak icabediyordu. Budan dolayıdır ki, sair mahallî hayat şeraiti ile beraber bu hususu da tanzim eden muntazam örf kanunlarına ihtiyaç olmuştur. L. Ballyuzek nam bir zat tarafından «*Kısmen bugün dahi küçük Kırgız Ordasına kanunî kuvveti haiz halk ananeleri*»⁵⁰⁾ adlı büyükçe bir makalede, hakikaten Kırgız halk hayatına kanunî bir şekil veren bir sürü ahkâmlar tesbit edilmiştir. XI inci bahsin B. maddesini teşkil eden ve evlatlık hayatını tanzim eden bu örf kanunları daha fazla sarahat için, tarafından aynen tercüme edilerek aşağıya dercedilmiştir. Her nekadar evlatlık bahsini ihtiva eden kısım, diğer aynı örf kanunlarının diğer kısımlar ile ufak tefek bazı münasebette ise de, mevzuumuzu uzatmamak

maktadır [Grodekov, 37].

49) Grodekov, 38.

50) Ballyuzek, *Narodaniye obiçai imevşiye, a otçasti i nıne imeyuşçiye, v Maloy Kirgizskoy orde silu zakona*, «Zapiski Orenburgskago Otdela İmperatorskago Russkago Geografiçeskago Obşçestva», Kazan 1871, vıpusk II, po otdele-niıyu Etnografii, s. 45 167. Bu eserdeki kanunî ehkâmlar, hep muhtelif kimseler tarafından halk arasından toplanmıştır. L. Ballyuzek bu bakımdan ancak eserin bir nevi nâşiridir. Noksanlığına rağmen, pek büyük bir malzeme yığını mahiyetindedir.

için üzerinde durulmasından sarfı nazar edilmiştir. İleride Kırgız'lara aid bu örf kanunlarının aynen türkçeye çevrilmesini daha muvafık buldum. Belki Türk hukukcuları bundan daha fazla ilgilenirler ve «Türk Hukuku Tarihi» inkişafına da hizmet edilmiş olur.

Yabancı erkek ve kız çocuklarının evlatlığa veyahut terbiyeye alınmalarına dair örf hükümleri

§ 1 — Bir defa evlatlığa verilmiş olan oğulla terbiyeye terk edilmiş olan kız, kendileri geri dönmek istemiyince veyahut geri dönmelerini icab ettiren sebepler mevcut olmayınca, hiç bir zaman kimse tarafından geri istenilemez.

§ 2 — Kızlarından birini terbiyeye vermiş olan bir ailenin, evde kalmış olan ikinci bir kızı nişanlı olduğu halde ölürse ve aile içerisinde ölmüş olan bu kızı istihlâf edecek kimse bulunmazsa, aile, terbiyeye vermiş olduğu kızı geri istemek hakkını kazanmış olur. Böyle bir şerait dahilinde, mürebbiler, kendi terbiyelerine terkedilmiş olan kızı kimse ile nişanlamamışlarsa, iadeye mecbur tutulurlar.

§ 3 — Şayet, terbiyeye verilmiş olan kız, mürebbileri tarafından birisile nişanlandırılmışsa, bu kızın iadesi kanunî bir mecburiyete tabî tutulamaz; Ancak nişan dolayısıyla alınan kalım'ın bas-jaksı denilen kısmı mürebbiler tarafından kızın ebeveynine terkedilir.

§ 4 — Şayet, mürebbilerin, kendi terbiyelerine aldıkları kız evlatlık birisi ile nişanlanmışsa, ve evlatlığa alındıktan sonra, aile içerisinde yeni bir öz kız evlât dünyaya gelip kimse ile nişanlanmamışsa, bu takdirde mürebbiler vaktile evlatsızlıkları esnasında kızları bunlara terkle iyilik etmiş olan ailenin vaziyetini dikkat nazarına almağa mecbur olup, ya kendi öz kızını ya da evlatlığa almış oldukları kızı, bu aileye terke mecbur olurlar.

§ 5 — Eğer terbiyeye terkedilmiş olan kız, mürebbilerine karşı beslediği memnuniyetsizlik dolayısıyla, geri ebeveynin evine dönerse, nişanlısı - şayet varsa - ananeye ittibaen, kendini takibe ve yeni karabet münasebetini de kızın ebeveynine tesise mecburdur. Buna mukabil nişanlısı için mürebbilere verdiği kalım'ın yalnız nisfını geri alır, diğer bir nisfı, terbiyeye verilmiş olan kızın masraf mukabili olarak mürebbilere kalır.

§ 6 — Şayet, mürebbilerin terbiyeye aldıkları kız - evlatlık haricinde, ayrıca bir öz kızları varsa, nişanlı, ebeveynin evine dönen nişanlısı ile asıl mürebbinin öz kızından birisini tercih hakkına maliktir.

§ 7 — Şayet, oğlunu başka birisine terbiyeye veyahut evlatlığa

terketmiş bir ailenin nişanlı bulunan diğer ikinci bir evladı ölürse, ve bu aile içerisinde nişanlının yerini tutacak bir kimse bulunmazsa aile, evlatlığa terketmiş olduğu evladını âdet mucibince geri almak hakkını kazanmış olur. Şu gaye ile ki, nişanlı oğlunu keybetmiş olan aile başlıca : a) Ölmüş oğlun iadesinin imkânsızlığı : b) Mürebbi leri nezdine kalan berhayat oğlunun geri alınamaması : c) Oğlunun mevcut olmaması ile nişanlı kızın kaybı, gibi aile üç mühim bakımdan büyük ziyanlara uğramış olabilir.

§ 8 — Fakat, böyle bir vaziyette, evine dönen evlatlık müreb- bileri tarafından nişanlanmışsa kalım olarak alınan eşya veya para evlatlığın ailesine devredilir ve nişanlısı da eskisi gibi evlatlığın üzerinde kalır. Yegâne kardeşinin ölümü gibi arzu edilmeyen muhik bir sebepten dolayı mürebbisinin evini isteksiz terk eden evlatlara karşı, nişanlı kızın ailesi tarafından hiç bir gûna itiraz varid olma- dığı gibi, ölmüş kardeşinin nişanlısı ile evlenmesine karşı dahi mani olamazlar. Ancak, bu gibi vakalarda yalnız bir at-tun⁵²⁾ almakla iktifa edebilir.

Halbuki, biraz yukarda kaydedilen VI inci bahisdeki ahkâmlara göre [53] nişanlanma ve evlenme usullerine riayetsizlikle, öz nişan- lısını terkle başkası ile evlenenlerden toğuz'un alınması icab ederken bu gibi ahvalde alınmıyor.

§ 9 — Her bir mürebbi, evlatlık olarak aldığı yabancı çocuk- ları terbiye etmekle mükellef olduğu gibi, bunları evlendirmek ve kendi öz evlatlarıyla müsavi hisse ile onlara inci [54], yahut

52) *At* ve *tun* kelimelerinden mürekkep olup, *At* ve *elbise*, manasındadır.

53) Mezkûr eserin VI inci bahsi altında toplanan ahkâmlar, tamamiyle «Nişanlanma» şartlarına karşı riayetsizlikten ileri gelen ihtilâfların tanzimini âmir maddelerdir. Başlıca 12 maddeden ibaret olan bu kısmın bazı noktaları mevzu muşareketi dola- yısıyla, ister istemez Evlatlık Müessesesinin'e de temas etmektedir.

54) Kelimenin hukukî manası Kırgızlarca 'Sinnî rüşte vasıl olan evlatlara, da- ha hayatta iken babası tarafından emlaktan ve servetten verilen hisse' demektir [Ballyuzek, s. 104]. Sırf veraset ve miras taksimatı dolayısıyla aile içerisinde zuhur eden bütün ihtilâfları bertaraf etmek için bu sistem ihdas edilmiştir. Bu suretle her Kırgız, daha hayatta iken, erkek evlatlarına kalım'la beraber inci hissesini vermekle, evladına müstakil bir idare kurmak imkânını vermiş oluyor. Grodekov'a göre kelime inci ve inci telâffuzlarına malik olup 'Hisse olarak tefrik edilen davar üzerine çizilen işaret' demektir [*Kırgız i Kurakırgız*, s. 43]. Kelime müstakil bir araştırmaya mevzu teşkil etmekle beraber, devrine göre muhtelif ve fakat birbirine yakın manayı ifade etmiştir. İlhanlı'larda 'Şahısların ve onlara ait arazinin muayyen bir mıntika - hükümdarı sülâlesine mensup zevata tâbi bulunması' manasında kullanılmakla beraber [Bartold, *İlhanlılar devrinde Malî Vaziyet*, «Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası» İstanbul, 1931, cilt 1, s. 142], 'inci'dan sayılan mıntika ve şahısların hukukî vaziyeti' hakkında sarîh malûmat mevcut değildir [ibid., 150]. Uygur hukuk vesikalarında 'Emlâki hassa' [Malov

davarından bir kısmını temine mecburdur. Bu âdet, sırf Kırgız'larda terbiyeye yahut evlatlığa alınan çocukların asıl öz evlatların yerine kaim oldukları gibi, ziraî-köy hayatında da aktif ve yardımcı bir unsur oldukları düşüncesinden ileri gelmiştir.

§ 10 — Herhangi bir evlatlık mürebbileri tarafından evlendirildikten ve asıl öz oğulları ile müsavî davar hissesini aldıktan sonra, karisile öz ailesine dönmek isterse, mürebbi asla buna manî olamaz; Bilâkis karısının ve evlatlığın üzerine isabet eden hissesiyi kendisine teslim eder. Zira her ailenin kendi öz evladı dahi evlendikten ve babasından kendi hissesine düşen davar payını aldıktan sonra, kendi aile ocağını terkle istediği yerde yerleşmek hak ve hukukuna maliktir.

— Radloff, *Uigurische Sprachdenkmäler*, Leningrad, 1928, s. 30 31; A. Caferoğlu *Uygurlarda Hukuk ve Maliye İtilahları*, «Türkiyat Mecmüsü» İstanbul, 1934, cilt, IV, s. 22-23], Çagataylılarda *incu* telâffuzu ile 'Cihaz' [Radloff, *Lûgat*, I, 1455], eski Oğuzlar sahasında *inci* telâffuzu ile 'Veraset, miras' [C. Brockelmann, *Ali's Qissa'i Yâsuf*, Abh. Berl. Akad. d. Wiss., Berlin, 1917, s. 47], Altay Türklerinde 'Cihaz,; Teleüt'lerde 'id.' [Rd I. 745 *ânçi*] gibi manaları ifade eylemiştir [Bak: A. Caferoğlu, *Uygur Sözlüğü*, İstanbul, 1934, I - Bölüm, a. 70 *incü*]. Bu itibarla, görüyoruz ki, kelime çok eski zamanlardan beri, Türk devletleri teşkilâtında mühim hukukî bir istilâh olarak kullanılmış ve bazı bugünkü Türk kavimlerinin taamül hukukunda, ufak mana farkile, kendine yer bulmuştur.